

УДК 821.161.2-2-09

О. Кучеренко

ОЛЕНА ПЧІЛКА – ШЕВЧЕНКОЗНАВЕЦЬ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Ідеться про літературну і громадську діяльність відомої української письменниці Олени Пчілки, яка протягом багатьох років старанно вивчала й популяризувала життя і творчість великого національного поета Тараса Шевченка.

Ключові слова: Україна, нація, поет, пам'ятник, історик, література, мова, критика, цензура, письменниця, журнал, життя, Бог, смерть, вічність, пам'ять, могила, хрест.

З Україною та Шевченком у серці жила і творила вона за часів самодержавного ладу в Росії та побудови соціалізму в сталінському СРСР. Звертаючись до народного поета в поезії «До Кобзаря», написаній 19 лютого 1907 р. в Полтаві, поетеса промовила:

*Кобзарю наш! Хвали не треба
Твоїм пісням, твоїм думкам,
Немов зоря з ясного неба,
Вони піввіку сяють нам [6, 62].*

Був він для неї духовним батьком і вчителем, «зразком мужності і незламності, вірності високим ідеалам» у боротьбі за щасливе майбутнє української нації [3, 15]. Ольга Петрівна зверталася до поета:

*Кобзарю наш, почуй благання
І жити навчи нас так, як ти:
Щоб найсвятіші поривання
Аж до могили донести! [6, 63].*

Чимало літ сплигло від дня передчасної смерті Тараса Григоровича, а на території підросійської України так і не було йому жодного пам'ятника, крім самотнього хреста на могилі. Сумуючи з цього приводу після чергових відвідин могили поета, Олена Пчілка писала у вірші «Тарасовий пам'ятник»:

*Стоїть лише хрест одинокий,
Мов образ страждання і мук
...Се – помник на всю Україну,
Немов би за рідну країну,
Він Господа просить, блага...*

Гіркотою і смутком сповнена її поезія «На Шевченковій могилі», у якій майстерно відтворено особистісні переживання авторки:

*Я на Тарасовій могилі
Стою сама в журбі німій,
Сплелися в думки легкокрилі –
Моя задума й смуток мій...*

Характеризуючи внутрішній стан поетеси під час її перебування на могилі Т. Шевченка, літературознавець Ольга Яблонська зазначила: «На самоті, коли „нема юрби, немає гуку”, коли „мовчить околиця смутна”, ці переживання постають особливо загострено. Лірична героїня чує „дух святої сили Під тим проречистим хрестом”. Що ж буде свідченням шани поетові? Не „вінець терновий” і не „вінець лавровий”, а понесе лірична героїня „барвінку вітку”, „польову ... квітку” – те, що нагадуватиме рідний край, козацькі могили, оспівані Кобзарем. Метафорично Олена Пчілка означає „секрети поетичної творчості” Т. Шевченка: „витава на тихих крилах”, „думка плакала» [9, 87].

Вищезгадані твори Олени Пчілки увійшли до збірки «Вінок Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів», укладеної відомим бібліографом М. Комаровим і виданої 1912 року в Одесі.

Подібно до свого старшого брата, відомого історика та громадського діяча М. П. Драгоманова, поетеса вважала за необхідне ретельно вивчати мови слов'янських і неслов'янських народів, щоб духовно збагатити себе невичерпними скарбами світової літератури. Вона успішно перекладала поезії О. Пушкіна, М. Лермонтова, А. Фета, Ф. Тютчева, С. Надсона, Ю. Словацького, В. Сірокомлі, С. Чеха, Овідія, Й.-В. Гете, Г. Гейне, В. Гюго, Сюллі-Прюдома та інших, але найближчою і наймилішою була для неї мова Тараса Шевченка. Свято вірила майстриня

українського слова, що неодмінно настануть у вільній Україні часи, коли запанує на широких теренах її гарна, милозвучна, співуча Шевченкова мова.

У вірші «Рідне слово» Олена Пчілка писала:

*Так довго сподівана, ждана година
Настала для рідного слова мого:
Не так, як приборкана, смутна пташина,
Озветься воно із затишку свого;
Не так, – весняним жайворонком у полі
Українська мова тепер залуна
І гомоном вільним по всьому роздоллі,
По всій Україні озветься вона [8, 460].*

Показовим у ставленні до рідного слова був її виступ на святі відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві 1903 року. Нехтуючи забороною царської адміністрації, Олена Пчілка була єдиною з делегації Наддніпрянської України, хто виголосив тоді промову українською мовою, і розгублені владці так і не наважились зупинити її. Революційного 1905 року вона знаходилася серед тих, які «добилися дозволу на українську пресу, доти в імперії неіснуючу і заборонену» [5, 174]. Цього ж року в Полтаві почав виходити тижневик «Рідний край». На запрошення видавця журналу Олена Пчілка увійшла до складу редколегії і незабаром переїхала з Києва до Полтави. Однак 1907 р. він був заборонений. Багато зусиль довелося докласти письменниці, щоб відновити видання часопису в Києві, стати його редактором і видавцем. Журнал, у якому Олена Пчілка виступала переважно як літературознавець і публіцист, мав неабияке значення у становленні й розвитку української літератури початку ХХ ст. Підкреслюючи важливість цього видання, біограф Олени Пчілки Надія Вишневська писала: «„Рідний край“ мав переважно демократичний характер. У ньому подавалася інформація про суспільно-політичне життя в країні, друкувалися твори демократичних письменників, статті з питань історії, етнографії, народної творчості. У журналі друкувалися Панас Мирний, Леся Українка, А. Кримський, Л. Яновська, Олександр Олесь, С. Васильченко, Н. Кибальчич, Грицько Григоренко. Першими творами дебютували Павло Тичина і Максим Рильський» [3, 10].

Велике враження на тодішнього вітчизняного читача справило історико-літературне дослідження Олени Пчілки про Тараса Шевченка «Український національний скарб», що друкувалося у цьому виданні в №№ 3, 4, 6, 7 за 1912 рік. Дискутуючи з деякими літературознавцями і письменниками, зокрема зі своїм братом М. П. Драгомановим, про роль і місце в суспільстві основоположника нової української літератури, вона рішуче виступила на захист автора безсмертного «Кобзаря», зацькованого російською офіційною і демократичною критикою за його спроби розвивати красне письменство рідною українською мовою. Літературні критики «Сына Отечества», «Библиотеки для чтения» та інших офіційних видань презирливо заявляли: «Это искусственная пустота, уродование русского языка на хохлацкий лад, наречие которого не существует, это язык, которого ни одна из возможных Россией, ни великая, ни малая, ни чёрная, ни белая, ни красная, ни старая, ни новая, не могут признать своим. Это смесь слов хохлатых, бородатых, бритых и небритых; это просто гибридный диалект!» і т. д. [7].

Не до вподоби були Олені Пчілці образливі слова на адресу поета, що лунали з табору його ідейних противників. Непривабливо, у порівнянні з офіціозом, виглядав в очах Олени Пчілки провідний російський критик демократичного спрямування, запеклий ворог Шевченка В. Белінський. Наставник М. Некрасова та раннього Ф. Достоевського, «несамовитий Віссаріон» нещадно шпетив україномовні твори Г. Квітки, Є. Гребінки, П. Куліша, проте найбільше перепало від нього Тарасові. У грудні 1847 року Белінський писав П. Анненкову: «Наводил я справки о Шевченке и убедился окончательно, что вне религии вера есть никуда негодная вещь... Верующий друг мой говорил мне, что верит, что Шевченко – человек достойный и прекрасный. Вера делает чудеса – творит людей из ослов и дубин. Стало быть, она может из Шевченка сделать мученика свободы. Но здравый смысл в Шевченке должен видеть осла, дурака и пошлеца, а сверх того горького пьяницу, любителя горилки по патриотизму хохлацкому. Этот хохлацкий радикал написал два пасквиля – один на государя императора, второй на государыню императрицу... Я не читал этих пасквилей,

и никто из моих знакомых не читал ... но уверен, что пасквиль на императрицу был возмутительно гадок... Шевченка послали на Кавказ солдатом. Мне не жаль его, будь я его судьёй, я сделал бы не меньше. Я питаю личную вражду к такого рода либералам...» [2, 116].

Цитуючи у своїй праці брутальні вислови В. Белінського на адресу Т. Шевченка, письменниця не могла не згадати інших недоброзичливців українства І. Пипіна та П. Струве. Висновок її був таким: «Маючи теж „личную вражду“ до російської навіть поступової („ліберальної“) проповіді літературної, скажу, що критика російська, в тім гурті найперший її змисленник Белінський, були більшими нашими ворогами, ніж російська цензура. Бо сувора цензура могла лише не пустити до друку якогось твору, а найліберальніша критика російська намагалася, щоб наші письменники зовсім звернули з українського шляху. І власне, дякуючи тій критиці, наші письменники звертали на бік, стали марнувати свій час і кебету на писання оповідань та віршів російських. Отже сю дань суворому молохові віддав і Кобзар: маємо російські вірші і оповідання Шевченкові. Ті твори були слабкі, нікого вони не зчарували – ні наших читачів, ні російських» [7].

Переконана прихильниця революційних ідей Тараса Шевченка, категорично не сприймала вона релігійно-філософської теорії великого російського письменника і просвітника Л. М. Толстого. На думку відомого українського літературного критика Д. Донцова: «Толстой, як учитель життя був для неї „великий лицемір“, бо те його „царство Боже“, яке проповідував, так глибоко заховане „внутри нас“ і таке далеке від життя! В постаті „великого вчителя землі російської“ – бачила Пчілка „більш тіні, ніж світла“, а в проповіді його – „велику облуду“. Не розуміла, як може він, що „кличе до протесту в питаннях віри і в основах громадського життя“, разом з тим проповідувати „непротилення злу“; це дві речі, що розбивають одна одну... Особливо обурилась вона на Чернігівську „Просвіту“, яка запропонувала всім „Просвітам“ на Наддніпрянщині, в Галичині, на Буковині і в Америці спільно відсвяткувати ювілей Толстого. Питалася вона – „та невже ж для загального

поєднання всіх наших просвітніх сил нема пильнішої справи, ніж святкувати ювілей графа Толстого”? Чому Толстого? Чому не Шевченка? Та в ті часи такі голоси були голосом „вопіючого в пустині”» [5, 166–167].

Чимало зробила письменниця для популяризації особистості і творчості Тараса Шевченка, друкуючись не тільки у редактованому нею «Рідному краї», але й у журналі «Зоря», який видавався в Австро-Угорській імперії.

Після смерті Лесі Українки Олена Пчілка переїхала на рідну Полтавщину, і перенесла туди редакцію «Рідного краю» та «Молодої України». Мешкаючи на малій батьківщині, неухильно дотримувалась вона започаткованої ще у Колодяжному на Волині доброї традиції щорічно вшановувати пам'ять національного поета Тараса Шевченка.

Незвичайною подією в культурному житті тодішнього Гадяча був випадок, що стався з Оленою Пчілкою у 1920 році, під час святкування в місцевій гімназії дня народження Кобзаря. Всупереч офіційній позиції Радянської влади щодо використання державної символіки УНР, вона огорнула погруддя поета національним жовто-блакитним прапором України. Розлючений комісар Крамаренко миттєво зірвав стяг, і тоді, піднісши догори руку, Олена Пчілка обурено вигукнула: «Ганьба Крамаренкові!» Переповнений зал дружно підтримав письменницю. За це її було заарештовано в Гадячі, але ненадовго: надто авторитетною була постать відомої письменниці і громадської діячки, матері Лесі Українки [4, 7].

У 1924 році Олена Пчілка повернулася до Києва. Уряд Радянської України запросив її до роботи в Академії наук УРСР. Успішно працювала вона в етнографічній, літературно-історичній та заходознавчій комісіях. 1925 року за заслуги Олени Пчілки в розвитку української літератури, науки і культури її обрано членом-кореспондентом Академії наук УРСР [3, 11].

В останні роки життя вона надрукувала розвідки «Про легенди й пісні» (1926), «Малювання на стінах» (1926), «Спогади про Михайла Драгоманова» (1926). 1930 року вийшла друком її книжка оповідань з автобіографією, яку хвора письменниця продиктувала упоряднику М. Черкаському [3, 12].

Восени 1929 року її мали заарештувати і ув'язнити у справі націоналістичної «Спілки визволення України», проте арешт не відбувся. Перед очима прибулих до неї співробітників ДПУ повільно згасало життя цієї надзвичайно обдарованої і працелюбною творчої особистості. Смертельно хвора, прикута до ліжка письменниця наближалася до відходу у Вічність. Це сталося 4 жовтня 1930 року. Олена Пчілка «вмерла незрозумілою й недоціненою, мов справді - “бранець, що шанує Бога, нікому невідомого в країні”. Але не тому, що той Бог її був неправдивий Бог, лиш тому, що країна її кланялася і розбивала лоба перед чужими божками...

Неприйнята життям, вона перемогла його, бо остаточно те життя, хоч спізнено, признало її рацію» [5, 175].

Література

1. Астапюк І. Вивчення життя і творчості Олени Петрівни Косач на уроках в загальноосвітній школі / І. Астапюк // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині: наук. зб. – Вип. 33. – Луцьк, 2009.*
2. Белинський В. Г. *Полн. собр. соч. – М., 1953–1959. – Т. 12 – С. 440–441.*
3. Вишневська Н. Олена Пчілка // *Пчілка Олена. Твори / упоряд., авт. передм. і прим. Н. О. Вишневська. – К. : Дніпро, 1988.*
4. Дембовська Ю. «В дітей мені хотілось перелити свою душу й думки...» / Ю. Дембовська // *Свобода. – 2009. – № 34. – Лют. – березень. – С. 7.*
5. Донцов Д. *Дві літератури нашої доби / Д. Донцов. – Львів : Книгозбірня «Просвіта», 1991.*
6. Пчілка Олена. *Твори / Олена Пчілка / упоряд., авт. передм. і прим. Н. О. Вишневська. – К. : Дніпро, 1988.*
7. Пчілка Олена. *Український національний скарб / Олена Пчілка // Рад. Волинь. – 1991. – 8 берез.*
8. Українська Муза. *Од початку до наших днів : поетична антологія / за ред. О. Коваленка. – Вип. 5. – К. : Обереги, 1993.*
9. Яблонська О. *Поетична Шевченкіана Олени Пчілки в контексті розвитку жанру / О. Яблонська // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині : наук. зб. – Вип. 33. – Луцьк [б. в.], 2009.*

Кучеренко А. Олена Пчилка – шевченковед и общественный деятель.

Речь идёт о литературной и общественной деятельности известной украинской писательницы Олены Пчилки, которая на протяжении многих лет старательно изучала и популяризировала жизнь и творчество великого национального поэта Тараса Шевченко.

Ключевые слова: Украина, нация, поэт, памятник, историк, литература, язык, критика, цензура, писательница, журнал, жизнь, Бог, смерть, вечность, память, могила, крест.

Kucherenko O. Olena Pchilka – Researcher of Shevchenko and Public Figure.

The article is about the literary the outstanding Ukrainian writer Olena Pchilka, who for many years of her life thoroughly studied and popularized the life and the creative work of our great poet Taras Shevchenko.

Key words: Ukraine, nation, poet, monument, historian, literature, language, criticism, censorship, (lady) writer, magazine, God, death, eternity, memory, grave, cross.